

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини  
Факультет соціальної та психологічної освіти  
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

**ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**  
**освітній ступінь бакалавр**

на тему:

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ОПКУНСЬКОЮ СІМ'ЄЮ»**

Виконала: студентка IV курсу, 3/41 групи  
спеціальності

232 Соціальне забезпечення

Лямзіна К. Р.

Керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

Гончар І.Г.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент

Албул І. В.

Умань – 2023

**ЗМІСТ**

<b>ВСТУП</b> .....	3
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ</b> .....	7
1.1. Аналіз ключових понять в науково-методичних дослідженнях.....	7
1.2. Опіка і піклування як сімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	13
Висновки до першого розділу.....	29
<b>РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ</b> .....	31
2.1. Дослідження проблем опікунських сімей.....	31
2.2. Шляхи подолання проблем в опікунських сім'ях.....	37
Висновки до другого розділу.....	47
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	48
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b> .....	51
<b>ДОДАТКИ</b> .....	58

## ВСТУП

**Актуальність теми.** В умовах реформування українського суспільства особливо актуальною є проблема сирітства дітей. У зв'язку з цим, відбувається переорієнтація сучасної системи освіти на сімейні форми опіки. Прагнення України до інтеграції в європейський культурний та економічний простір обумовлює кардинальні зміни в суспільно-політичному житті, висуває нові завдання в галузі освіти й виховання підростаючого покоління. Нестабільна ситуація в Україні, військові дії загострили низку соціальних явищ, а саме зuboжіння населення, безробіття, міграцію, що призвело до зниження виховних функцій сім'ї.

Особливо гострою є проблема опіки, викликана зростанням сирітства й бездоглядності дітей. Загалом збільшилась дитяча бездоглядність, безпритульність, ускладнилися прояви поведінкових девіацій. Отож, закономірним є посилення уваги вчених і прогресивної педагогічної громадськості до проблем опіки й опікунсько-виховної діяльності.

В Україні з кожним роком зростає кількість дітей, які через різні причини позбавлені батьківського піклування, у зв'язку з чим потребують особливої уваги та захисту. Однією з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є встановлення опіки та піклування над такими дітьми. Незважаючи на те, що в нашій країні досягнуто певних успіхів у вирішенні непростих завдань, пов'язаних із сімейним влаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, захистом їх прав та інтересів, означена проблема вимагає подальшого поглибленого теоретичного вивчення та здійснення активних практичних дій щодо її вирішення.

Опираючись на Конвенцію ООН про права дитини, держава взяла на себе зобов'язання забезпечити кожній дитині реалізацію права на особливий захист та турботу, створення умов для повного та гармонійного розвитку її особистості.

Важливе місце в роботі соціального працівника належить соціальному супроводу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Така

робота з зазначеною категорією передбачає тісну співпрацю з опікуном та самою дитиною в двох аспектах: захист соціальних, майнових та житлових прав; формування повноцінної особистості дитини, соціалізованої до сталого дорослого життя.

Окремі аспекти опіки в Україні вивчали в історико-педагогічних (Р. Волянчук, З. Нагачевська, О. Карпенко, Т. Логвиненко, Л. Фуштей), психолого-педагогічних (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, А. Капська, Н. Комарова, Н. Лисенко, І. Пеша, Б. Ступарик, Ю. Якубова) дослідженнях. Вагомий вклад у вивчення питань, що стосуються функціонування форм сімейного виховання, внесли такі науковці: Л. Артющікіної, Г. Бевз, Л. Волинець, О. Карпенко, І. Пеша та ін.. Аналіз наукової літератури дає можливість зазначити, що педагогічні аспекти функціонування сімейних форм опіки дітей-сиріт досліджено вченими Т. Алексеєнко, О. Безпалько, З. Дорогонько, І. Зверєвою, А. Капською, І. Пешею, І. Пługатор, І. Ченбай та ін.; психологічні основи сімейних форм опіки дітей-сиріт вивчали Г. Бевз, Т. Говорун, Е. Шумейко та ін. Ученими проаналізовано феномен соціального сирітства, форми й методи опіки над дітьми у період трансформації суспільного устрою, опіки в сучасному цивільному законодавстві.

Незважаючи на численність наукових досліджень з проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, питання опікунської сім'ї вирішується поки не зовсім ефективно, залишаючи цю проблему надзвичайно актуальною. Проблема опікунських сімей та виховання дітей у таких сім'ях потребує більш ґрунтовного вивчення, що зумовило вибір теми дослідження: **«Соціальна робота з опікунською сім'єю».**

**Об'єкт дослідження** – професійна діяльність соціальних працівників з опікунською сім'єю.

**Предмет дослідження** – форми і методи соціальної роботи з опікунською сім'єю.

**Мета дослідження** – розробити та обґрунтувати шляхи подолання проблем в опікунських сім'ях.

Відповідно до теми та мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. Розкрити зміст поняття «опікунська сім'я», «опіка» та схарактеризувати її види.
2. Проаналізувати форми і методи соціальної роботи з опікунською сім'єю.
3. Дослідити основні проблеми в опікунських сім'ях.
4. Запропонувати шляхи подолання проблем в опікунських сім'ях.

**Методи дослідження.** З метою розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс методів дослідження: *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння, зіставлення, узагальнення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної наукової літератури з метою визначення понятійно-категоріального апарату дослідження соціальної роботи з опікунськими сім'ями; *емпіричні* – анкетування, спостереження, опитування з метою виявлення проблем та шляхів їх вирішення в опікунських сім'ях.

**Експериментальна база дослідження.** Добровеличківський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Кіровоградської області.

**Теоретичне значення дослідження.** Результати дослідження доповнюють та розширюють уявлення про опікунську сім'ю, проблеми, які виникають у ході її існування, форми та методи соціальної роботи з опікунами та вихованцями. Результати дослідження будуть корисні як теоретичне підґрунтя для організації соціально-психологічної роботи з опікунськими сім'ями.

**Практичне значення** результатів дослідження визначається доцільністю та можливістю використання в практичній діяльності соціальних працівників підбраного комплексу діагностики проблем опікунських сімей; розроблених шляхів подолання негативних явищ в опікунській сім'ї.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення дослідження доповідалися на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної

роботи, Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 11 жовтня 2022 р.), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 25 квітня 2023 р.).

**Структура та обсяг роботи.** Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (74 найменування).

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

#### 1.1. Аналіз ключових понять в науково-методичних дослідженнях

Опіка як спосіб розв'язання проблеми сирітства має давню історію й традиції, що тісно вплетені у загальносуспільний і культурний контекст держави і залежать від її економічного розвитку. В українській історії, як і в європейській, опіка була суспільним явищем, виявом самодостатності народу, а з впровадженням християнства стала її невід'ємною частиною. При цьому вона мала характер філантропії, тобто благочинності [11, с. 7].

У вітчизняній психолого-педагогічній літературі активно досліджуються різні напрями діяльності, поняття опікунсько-виховної діяльності серед них майже не зустрічається. Прийняття й уведення в обіг поняття «опікунсько-виховна діяльність» – це актуальне питання сьогодення. Вивчення тлумачення поняття «опіка» засвідчило, що воно є багатоаспектним поліфункціональним терміном, який у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. переосмислюється й уточнюється як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогічній науці.

Поняття «опіка» по-різному трактується в науковій літературі. Частина авторів звужує це поняття виключно до системи матеріальної допомоги. Інші розглядають його в широкому контексті й уважають, що опіка не лише надає потрібні засоби, а й бере на себе відповідальність за долю підопічного, керуючи використанням цих засобів. Дослідження проблем опіки та виховання дітей сиріт посідає місце на стику декількох наук – теорії та методики виховання, історії педагогіки, соціології, соціальної педагогіки, психології, філософії, правознавства. В українській педагогічній науці поняття «опікунсько-виховна діяльність» не належить до чітко обґрунтованих і визначених.

Вихідним моментом трактування дефініції «опіка» є аналіз потреб дитини у глобальному контексті, що охоплює ситуації загалом й умови, в яких перебуває дитина.

У визначенні поняття «опіка» можна виділити кілька підходів. Перший – юридично-педагогічний: «Опіка (піклування) – особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків». Здобувши незалежність, Україна проголосила про дотримання міжнародних угод і правил, у тому числі й тих, які забезпечують охорону прав людини та дитини. Діти, позбавлені тимчасової чи постійної опіки з боку батьків, які не в змозі займатися ними, потрапляють під опіку інституційних або сімейних форм. Це зазначено в Конвенції ООН про права дитини, прийнятій Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20.11.1989 р., яка набула чинності 02.09.1990 р. Цей документ ратифікований Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789 XII (78912) і чинний в Україні від 27.09.1991. Стаття 20 визначає право дитини на опіку: «Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою». Відповідно до цього розроблена нормативно-правова база захисту дитинства, яка регулює проблеми опіки дітей в Україні [30, с. 14].

Другий, етимологічний, підхід – заступництво, догляд, турбота, піклування, покровительство. Традиції гуманного, бережного ставлення до немічних, обездолених людей, а особливо до дітей як найбільш беззахисних завжди притаманні українській культурі в різні історичні періоди розвитку. Проте опіка мала в основному громадський характер і була, по суті, громадською соціальною допомогою, мала благочинний характер.

Особливо цінним є їхній досвід, для якого характерні є пошук і вдосконалення різних форм опіки, опікунсько-виховної системи, поява багатьох концепцій виховання дітей-сиріт [29, с. 45].

Опікунсько-виховна діяльність упродовж віків набувала різних суспільних забарвлень, здебільшого маючи потрійне підґрунтя. У першому випадку опіка виступала у формі доброчинності, надаючи першочергового значення ідеї милосердя і допомозі ближньому. У другому – пов'язана з



реформаторським рухом, який пропагував такі цінності, як солідарність, справедливість, рівність, волю і братерство. У третьому – концентрувалася навколо гуманістичної ідеї людського співтовариства в умовах демократичного суспільства [52, с. 140].

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «опіка» так:

1. Піклування про кого-, що-небудь, догляд за кимось.
2. Постійний нагляд, контроль за чийми-небудь діями, вчинками.
3. Організований і контрольований державою нагляд за недієздатними громадянами (малолітніми, душевнохворими і та ін.), піклування про їхні особисті та майнові права й інтереси», «опікун – той, хто виявляє піклування про кого-небудь, доглядає когось», «опікунство – піклування, догляд, нагляд, контроль» [4, с. 847].

Дефініції «опіка», «піклування» в Енциклопедії освіти визначаються так: «Опіка – правова форма захисту особистих і майнових прав неповнолітніх, які з різних причин залишилися без батьківського піклування, особлива форма державної турботи про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Опіка встановлюється над дітьми до 14 років, а піклування – над дітьми у віці 14-18 років» [9, с. 607].

Соціально-педагогічний, підхід із позицій сьогодення в широкому розумінні Т. Завгородня, Н. Лисенко, Д.-К. Мажец, Б. Ступарик трактують як «сукупність зусиль, обов'язків і дій, здійснюваних для того, щоб зробити ці умови оптимальними, використати їх доцільно для щонайповнішого розвитку дітей і молоді» [35, с. 152].

У посібнику «Соціальна педагогіка» Л. Коваль, І. Зверева, С. Хлебнік «опіку і піклування» розглядають як «вид соціальних послуг спеціально-уповноважених органів держави, соціальних служб для молоді і громадян, спрямованих на виховання неповнолітніх, які внаслідок смерті батьків чи позбавлення батьківських прав, хвороби та з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також повнолітньої молоді, яка за станом здоров'я

не може здійснювати свої права і виконувати покладені на неї обов'язки» [20, с. 23].

У широкому соціально-педагогічному значенні поняття «опікунсько-виховна діяльність» (за Д.-К. Мажец) можна розглядати як опікунсько-виховну систему на макрорівні, що передбачає загальні й організаційно-правові положення, сферу реалізованих суспільних потреб, напрями та форми опіки над дитиною, функціональні взаємозв'язки, освітні й опікунсько-виховні заклади та їхні компетенції, освітній і професійний статус фахівців. У вузькому педагогічному значенні «опікунсько-виховна діяльність» є сукупністю дій одного суб'єкта чи колективу з метою створення умов для задоволення потреб дітей і молоді [31].

Поняття «опіка», згідно з Л. Фуштей, уживається в таких основних значеннях:

1) як основа утворення родинних взаємин у ситуації, коли знаходиться певна частина дітей, які втратили батьків (діти-сироти) чи через різні причини позбавлені батьківського піклування, а також наявна певна категорія дорослих людей, які не мають/чи мають своїх дітей і виявляють своє бажання взяти одну дитину чи декількох таких дітей під опіку; у цих випадках держава офіційно юридично закріплює таке оформлення родинних взаємин через термін «опіка»;

2) як діяльність родичів (поєднаних кровноспорідненими зв'язками по різних лініях) чи близьких/нерідних осіб (емпатійно й альтруїстично налаштованих до дітей, позбавлених батьківського піклування), спрямована на турботу й підтримку цих дітей у задоволенні основних життєво необхідних потреб, захист їхніх інтересів у процесі особистісного становлення;

3) як діяльність окремих груп осіб, що представляють різні інституційні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (дитячі будинки, притулки, інтернатні заклади) [72].

У сучасному українському педагогічному словнику С. Гончаренка поняття «опіка» взагалі відсутнє. Піклування – поняття, близьке за своїм

значенням до опіки. У педагогічній літературі піклування визначають як форму захисту особистих та майнових прав неповнолітніх (і деяких інших категорій людей), порівняно з опікою може підпадати значно ширша категорія дітей. До категорії дітей, які залишилися без піклування батьків, належать діти, у яких батьки: померли, позбавлені батьківських прав, обмежені в батьківських правах, визнані такими, що пропали безвісти, недієздатні (обмежено дієздатні), відбувають покарання у виправних колоніях, звинувачуються у здійсненні злочину і перебувають під вартою, ухиляються від виховання дітей, відмовляються забрати дітей з лікувальних, соціальних закладів, де перебуває дитина тимчасово [59, с. 192].

Термін «опіка» використовується в різних наукових галузях: юридичній, медичній, соціологічній, психологічній, педагогічній тощо. Зокрема, опіка розглядається як один з основних напрямів соціальної роботи та соціальної педагогіки. Так, у соціальній роботі опіка (піклування) – це форма влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання й освіти, а також для захисту їхніх прав та інтересів; опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 14 років; піклування – над дітьми у віці від 14 до 18 років [34, с. 458].

У цьому випадку опіка має ширше значення, ніж у праві, оскільки опіка та піклування є загальними технологіями соціальної роботи, які застосовуються для надання допомоги різним категоріям населення і, перш за все, використовуються для захисту прав та інтересів дітей-сиріт, дітей, позбавлених піклування батьків. Здійснюючи опіку над дітьми, використовують й інші загальні технології соціальної роботи (соціальну профілактику, адаптацію, корекцію) [11, с. 9].

Питання опіки є предметом дослідження спеціальної галузі педагогічної науки – опікунської педагогіки, яка почала формуватися в країнах Західної Європи із 60-х років ХХ сторіччя. Науковий статус опікунської педагогіки обґрунтовується дослідниками. Зокрема, польська дослідниця С. Бадора вказує, що постійно здійснюються спроби точного окреслення її предмету і

змісту інтересів, усталення основних понять, завдань, визначенні місця опікунської педагогіки в системі інших наук, водночас конкретизації сфери її автономії [2, с. 29].

У педагогічній літературі в понятті «опіка» виділяють, з одного боку, умови, а з другого, – дії, спрямовані на дітей і молодь. Поєднуючи їх в одну цілість, опіку визначають як сукупність умов, які сприяють розвиткові дітей і молоді, а також сукупності зусиль, обов'язків і дій, здійснюваних для того, щоб зробити ці умови оптимальними, використати їх доцільно для щонайповнішого розвитку дітей і молоді [12, с. 98-99].

Опіка і виховання, що часто виявляються спільно, хоча і спрямовані на той самий об'єкт-суб'єкт впливу – це, по суті, дві різні складові людської діяльності, що мають інший генезис, інші цілі та інший зміст діяльності. За орієнтир нашого дослідження обираємо таке визначення поняття «опіка» Д. Мажец: «опіка над дитиною є сукупністю дій одного суб'єкта чи колективу з метою створення умов для задоволення потреб дітей і молоді» [31, с. 10].

Процес виховання передбачає зміну ціннісних вартостей особистості з погляду на нормативний ідеал, а результат цих дій залежать від системи цінностей, які визнають вихованці. Натомість опіка засвідчується незалежно від того, яку систему цінностей визнає підопічний і чи прагне він змін, що йдуть у напрямку визнання суспільно апробованих [31, с. 10].

Науковці Т. Завгородня, Н. Лисенко, Д.-К. Мажец, Б. Ступарик звертають увагу на те, що опіка і виховання пов'язані між собою як два основні чинники розвитку людини: причому опіка – це постійна допомога в задоволенні матеріально-психологічних потреб у межах планово і свідомо організованих опікунських дій, а виховання – це створення умов для повного розвитку особистості і створення умов, які будуть сприяти і допомагати цьому розвиткові, будуть спрямовувати розвиток людини як особи, що функціонує у вибраній для себе системі цінностей і здатної до життя в різних типах спільнот [11, с. 10].

Також вони наголошують: у літературі існує принципова згода, що виховання обумовлюється ступенем та обсягом задоволення визначених опікунських потреб особи, а опіка, в свою чергу, залежить від ступеня й обсягу реалізації виховних завдань. Однак опіку не можна ототожнити з вихованням, а також не можна обмежити її обсягу і площини до забезпечення тільки матеріальних потреб, а виховання не можна організувати відірвано від опіки і навпаки [12, с. 100].

Формами опіки дітей, які залишилися без батьківського піклування, є: усиновлення (пріоритетна форма), опіка, опікунство над дитиною з боку фізичної особи (опікуна, піклувальника), направлення (розміщення) в державні заклади для дітей, позбавлених батьківського піклування (дитячі будинки, школи-інтернати), дитячі будинки сімейного типу [38, с. 78].

Отже, опіка має передусім задовольняти потреби дитини задля збереження її життя, зміцнення її фізичного і психічного здоров'я, створення належних умов для її нормального розвитку, соціалізації та соціальної адаптації, а завдання виховання – формувати такі риси характеру, якості та властивості особистості, які були б корисні як для неї самої, так і для суспільства. Отже, зі спорідненості цілей логічно випливає необхідність паралельного використання опіки й виховання в педагогічному процесі. Ця паралельність впливу опіки й виховання на підопічного, спорідненість цілей і важливість результатів їхньої спільної дії для формування особистості призводять до тісної інтеграції форм і методів педагогічної взаємодії між підопічним та опікуном, вихователем і вихованцем. Це, у свою чергу, сприяє підсиленню ефектів опікунських і виховних дій.

## **1.2. Опіка і піклування як сімейна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**

Уважається, що опіка й виховання пов'язані між собою як два основні чинники розвитку людини: причому опіка – це постійна допомога в

задоволенні матеріально-психологічних потреб у межах планово і свідомо організованих опікунських дій, а виховання – це створення умов для повного розвитку особистості (створення умов, які сприятимуть і допомагають такому розвитку, спрямовують розвиток людини як особи, що функціонує у вибраній для себе системі цінностей і здатної до життя в різних типах спільнот) [8, с. 12].

Водночас у літературі існує принципова згода, що виховання зумовлюється ступенем і обсягом задоволення певних опікунських потреб особи, а опіка, у свою чергу, залежить від ступеня і обсягу реалізації виховних завдань. Однак опіку не можна ототожнити з вихованням, а також не можна обмежити її обсягу і площини до забезпечення тільки матеріальних потреб, а виховання не можна організувати відірвано від опіки і навпаки.

У наукових дослідження з теорії і практики опікунства здійснені спроби класифікувати види та форми опіки й опікунської діяльності. Установлено, що критеріями виокремлення видів опіки та відповідних їм форм є середовище, в якому відбуваються опікунські дії (повна, часткова), вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різних інстанцій (виховна опіка творчого характеру, компенсаційна й доповнювальна, спеціальна), тривалість здійснення опікунських дій (довготривала, короткотривала, постопіка), зв'язок із видами виховання (сімейна, соціальна, релігійна (конфесійна), корекційно-адаптаційна опіка), суб'єкти опікунської діяльності (державна, громадська опіка), характер опікунсько-виховних взаємин (гуманістичний, тоталітарний), форма здійснення опікунської діяльності (колективна, групова, індивідуальна), ступінь новизни (традиційні та інноваційні форми опіки) [19].

Дихотомічний поділ форм опіки на повну і часткову застосовують А. Кельм, І. Мацяшкова у польській опікунській педагогіці. Під повною опікою розуміють реалізацію повного обсягу опікунсько-виховних завдань і відповідальності за організацію життя дитини протягом всієї доби. Часткова опіка – реалізація лише деяких опікунсько-виховних завдань і відповідальність за дитину лише у певний час дня. Такий поділ за згаданим

критерієм пов'язаний із розрізненням опіки над дитиною щодо середовища, в якому відбуваються ці дії. Опіка над дитиною в сім'ї та опіка над дитиною в опікунсько-виховних закладах найчастіше виступають як повна опіка, а опіка над дитиною в школі і за місцем проживання як часткова опіка. Інколи може виступити водночас опіка повна і часткова, наприклад, у виховних та шкільно-виховних осередках [11, с. 13].

У зв'язку із тим, що опікунсько-виховний процес реалізується в різних формах, для потреб аналізу різноманітних передумов розвитку опіки і виховання Д.-К. Мажец виділила основні групи форм, у яких відбуваються згадані процеси. За критерії поділу вона обрала вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різних інституцій. Науковець вважає, що найширший обсяг дії має виховна опіка творчого характеру. Реалізується вона в шкільних і позашкільних закладах, охоплюючи більшість дітей і молоді. Трансформація суспільного устрою виявила перш за все нові потреби, саме в цій власне ділянці, тому що змінюються очікування і позиції молоді як в особистому, так і в суспільному плані [31, с. 41].

В опікунсько-виховній системі Польщі значне місце займає також заступницька опіка, яка компенсує недоліки, що виникають у зв'язку з відсутністю природної сім'ї чи її недостатнім піклуванням про задоволення потреб дитини. Згідно з точкою зору С. Бадори: «Заступницька опіка – це опіка, здійснюється щодо дітей, позбавлених природної сім'ї і має характер повної опіки, яка характеризується повною відповідальністю опікунів за підопічних та безперервним задоволенням потреб, відбувається як в інституційних, так і в не інституційних формах» [1, с. 20].

Сімейна опіка – сукупність дій батьків (або інших членів сім'ї) з метою створення умов для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини. Д.-К. Мажец наголошує: сім'я, що правильно реалізує свої опікунсько-виховні функції, які забезпечують дітям матеріальні й емоційні умови доброго життя і розвитку, а також підготовку їх до життя в суспільстві, це сім'я, що поважає права дитини [31, с. 82].

Також під сімейними формами опіки слід розуміти законодавчо визначені форми організації життєзабезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які передбачають їх утримання та виховання у сім'ї.

В Україні діють такі юридично визнані сімейні форми опікування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка (піклування), дитячі будинки сімейного типу. Кожна із названих форм сімейної опіки над дітьми має специфічні соціально-педагогічні особливості щодо виховання та утримання дитини, формування сімейних стосунків, визначення взаємин з біологічними батьками [31, с. 43].

Усиновлення й опіка в Україні вважаються традиційними формами утримання дітей, позбавлених батьківського піклування. Поряд із ними з'являються нові форми сімейного виховання, що диктуються соціальними потребами гуманістичного виховання, максимальним врахуванням інтересів дитини, необхідністю забезпечення оптимальних умов для її життєдіяльності у випадку позбавлення родинного оточення. Відносно новою формою опіки у нашій державі є дитячий будинок сімейного типу. Це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно з дослідженням І. Пеші, дитячий будинок сімейного типу є соціальним інститутом становлення особистості дитини, позбавленої батьківського піклування, який виконує соціальні функції, аналогічні до функцій, що їх забезпечує біологічна сім'я: виховна, рекреативна, комунікативна, регулятивна, економічна, феліцитологічна. Водночас їх соціальна сутність набуває специфічного забарвлення стосовно впливу на дітей, які певний час зазнавали «сімейної» депривації [39, с. 14].

Встановлення опіки та піклування – це влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з



метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів [22, с. 19]

Опікуни, піклувальники є законними представниками інтересів дитини без спеціальних на те повноважень, несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходяться під їх опікою, піклуванням. Опікуни, піклувальники зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, двічі на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного.

Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли чотирнадцяти років, а піклування – над дітьми віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, опіка, піклування встановлюється органами опіки та піклування або судом. Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено на служби у справах дітей. Опікуном, піклувальником може бути повнолітня дієздатна особа. При призначенні опікуна, піклувальника враховуються особисті якості особи, її ставлення до дитини. Однією з умов оформлення опіки є бажання самої дитини щодо призначення певної особи її опікуном, піклувальником.

Переважне право серед кількох осіб, які бажають стати опікунами чи піклувальниками щодо однієї й тієї самої дитини, надається: її родичам незалежно від місця їх проживання; особам, у сім'ї яких проживає дитина на момент, коли виникають підстави для встановлення над нею опіки або піклування.

Не може бути опікуном, піклувальником особа, яка зловживає алкоголем, наркотичними засобами, позбавлена батьківських прав, а також інтереси якої суперечать інтересам дитини. Якщо дитина постійно проживає в дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, то відповідно до статті 245 Сімейного кодексу України функції опікуна та піклувальника щодо неї здійснюються адміністрацією закладу. Дитина, над якою встановлено опіку,

піклування, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає державні пільги, передбачені для такої категорії дітей. За такими дітьми зберігається право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, на відшкодування у зв'язку з втратою годувальника. Дитина, яка виховується в сім'ї, має право на захист від зловживань з боку опікуна, піклувальника. Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, становить два прожиткових мінімумів для дітей відповідного віку.

Опіка припиняється у разі: передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам); досягнення підопічним 14 років У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього.

Піклування припиняється у разі: досягнення фізичною особою повноліття; реєстрації шлюбу неповнолітньої особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності [37].

Цінність опіки як форми соціального захисту дитини полягає в тому, що вона, як і усиновлення, покликана гарантувати створення сприятливих умов життя та розвитку дитини. При встановленні опіки не порушується зв'язок дитини з біологічними батьками (якщо вони живі), з близькими родичами та не припиняється правовий зв'язок між ними. Зазвичай, опікунами обираються особи, що мають родинні або близькі зв'язки з дитиною. Призначення опікунів-родичів обумовлюється традиціями, що мають історичні коріння, та спрямовано на збереження наявних родинних зв'язків.

Оскільки для встановлення опіки необхідна згода опікуна, то, зрозуміло, що опікун усвідомлено та добровільно бере на себе відповідальність за життя, здоров'я, благополуччя дитини, а також за збереження її майна. Право та обов'язок опікуна – виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний та духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до праці та самостійного життя,

захищати її права та інтереси; раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного; проживати разом із ним, навіть бути прописаним на житловій площі дитини на період виконання своїх обов'язків.

Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються безоплатно, крім того, опікун зобов'язаний подавати звіти про свою діяльність до служби у справах неповнолітніх та довідки про отримання пенсії, аліментів та інших видів державної допомоги.

Опікунське виховання в родині має свої особливості, які виходять із сутності взаємин в опікунській сім'ї. Термін «опікунська сім'я» вперше зустрічається в дисертаційному дослідженні В. Костіва (1987). Тут і пізніше автор визначає сім'ю як динамічну малу соціальну групу людей, які спільно проживають і поєднані родинними стосунками (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки, свояцтва, спільністю формування й задоволення соціальноекономічних і біологічних потреб, любов'ю та взаємною моральною відповідальністю [24].

Науковці і практики всього світу прийшли до висновку: якщо дитина залишилась без батьківської опіки, краще, щоб вона виховувалась не в дитячому будинку, а в умовах опікунської сім'ї чи в умовах, наближених до сімейних.

Від інших типів сімей опікунська сім'я відрізняється родинними відносинами опіки [24, с. 56]. Звичайно подібність таких відносин із стосунками «рідні (кровні) батьки й дитина» існує, але погодимось, що тут проявляються своєрідні особливості. Так само, як і у відносинах «прийомні батьки і діти» в «прийомній сім'ї» (домінуюча основа – опіка) та сім'ї з прийомними дітьми, в якій домінуючою основою утворення сімейних стосунків постало усиновлення (удочеріння).

Отже, необхідно розрізняти своєрідність відносин у сім'ях цих типів і вивчати їх сутнісні характеристики, властиві саме цьому типу сім'ї, а не іншому. Для прикладу, в сім'ї з прийомними дітьми (утвореній після смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби, відмови від дитини тощо)

діти, прийняті у нову сім'ю чи ті, хто виховується за участю нового члена сім'ї – вітчима, мачухи або інших осіб, що замінюють батьків в умовах відносин усиновлення, отримують не тільки батьків, які прирівнюються в особистих і майнових правах та обов'язках до кровних родичів, але й заново батьківську опіку. Але ця батьківська турбота хоча і є звичайною, прирівняною до повної сім'ї, проте водночас і специфічною, зі своїми особливими проблемами, властивими саме цьому типу сім'ї (збереженням таємниці усиновлення, можливістю альтернативного вибору спілкування з рідними батьками, своєрідністю у відборі виховних засобів впливу тощо) [21, с. 101].

Згідно нормативних документів окремих країн і світового співтовариства, під опікою розуміється система відповідних заходів, що стосується в основному дітей, які втратили батьків або знаходяться в ситуації відсутності такої опіки у власній родині, тобто в умовах бездоглядності чи безпритульності. Таким самим чином опіка трактується й стосовно старших членів родини, позбавлених турботи й допомоги з боку власних дітей. Це зауваження приводиться не випадково, оскільки в сучасній літературі, спеціально присвяченій проблемі опіки над дітьми в добу трансформації суспільного устрою, система опікунського виховання стала трактуватися дуже широко, аж до заміни шкільно-громадсько-сімейного виховання словами «опіка», «опікунська турбота», «опікунське виховання» [12, с. 43].

Внаслідок цього не розглядаються специфічні особливості й можливості опіки у різнобічному формуванні особистості, а перекладаються проблеми опікунства на широкий спектр сімейного, шкільного і позашкільного виховання. Крім того, значна увага авторами таких підходів приділяється загальній опіці – так званім «різним формам допомоги і надання підтримки дисфункційним сім'ям», «явищу суспільного сирітства, коли простежується опікунсько-виховна слабкість і нездатність, характерна для багатьох сімей». У цих випадках застосовується така міра як поміщення дитини в заступницьку сім'ю або в опікунсько-виховні заклади (притулок для неповнолітніх, ясла для суспільних сиріт, будинки дитини соціального характеру, заклади

материнської опіки над вагітними жінками чи молодими матерями, патронуючу сім'ю тощо) [35, с. 16].

Як стверджував академік М. Стельмахович, у благородних вчинках опікунів виявляється як велич щедрої душі нашого народу у ставленні до знедолених дітей, так і геніальність, прозорливість українського родинознавства, за яким кожна дитина, в тому числі й сирота, повинна змалку виховуватися обов'язково в сім'ї. Ця надзвичайно важлива настанова педагогічного генія народу знайшла своє повне підтвердження у психолого-педагогічній науці і виховній практиці [63, с. 38].

Опікуном повинна бути людина авторитетна, доброзичлива, вимоглива і чесна, з добрим і щирим серцем, пройнята любов'ю до дітей і готовністю виховувати чужу дитину як свою власну. Тому здебільшого опікуном стає близький або далекий родич («Свій як не заплаче, то хоч скривиться», «До свого роду хоч через воду»). Приймними батьками для дитини може бути бездітна сім'я, яка має бажання всиновити чи удочерити сироту. Нерідко сироту бере і багатодітна сім'я, бо «де шість, там і сьоме пристроїться» [62, с. 113].

Для опікунів важливо знати місце знаходження біологічних батьків, їхній соціальний статус і наскільки вони здатні відновити виховання рідної дитини або наскільки контакт з ними є небезпечним для дитини. Батьки-опікуни пізнають дитину, яка вона є в дійсності, з усіма дрібними і великими потребами, духовними запитами. Завдання батьків полягає не тільки в тому, щоб виявити і сформулювати здорові матеріальні й духовні потреби дитини, але й домогтися такого розвитку цих потреб і запитів, щоб у житті особистості домінувала потреба активної діяльності, метою якої є становлення різнобічно розвиненої особистості [21, с. 103].

У віці від 3 до 4 років процес взаємної адаптації батьків-опікунів і дитини залежить від наявності близьких контактів із біологічними батьками до появи в опікунській сім'ї; рівня розвитку дитини, стану її психічного і фізичного здоров'я [5, с. 44-45].

Важливим для опікуна постає усвідомлення його значної ролі в адаптаційному процесі, де він повинен замінити батьків та створити такі умови, за яких адаптація дитини проходитиме в руслі розуміння, поваги, побудови якісно нових сімейних стосунків із орієнтацією на особистість дитини. Якщо діти виховуються з дідусем чи бабусею або, особливо, одним із них, то потяг дітей до своїх батьків буде достатньо сильним і тривалим. Якщо ж дитина виховується в повноцінній сім'ї (з молодими батьками та їх дітьми), то потяг до рідних батьків буде менш тривалим, а часом потреба в зустрічі з ними і зовсім зникне. Опікуни відзначають у дітей підвищене відчуття тривоги, незахищеності й самотності. Опікунам здається, що відповідно до віку, дитина повинна розмовляти, розуміти, що робиться довкола неї, адекватно на все реагувати, проте реально цього не спостерігається [18].

Якщо опікуни не зможуть відкрити собі шлях до серця дитини і встановити довірливі відносини, то посилюватимуться попередні негативні риси (агресивність, замкнутість, розгальмування) чи нездорові звички (злочинство, потяг до куріння, бро-дяжництва), а також мстивість, вимагання надмірної уваги або впертість; кожна дитина намагається власними силами захистити себе від несприятливих зовнішніх чинників [21, с. 105]. Позитивне: дитина піддається зовнішньому впливу, є можливість ефективно впливати на розвиток інтелекту та характеру; порівняно швидкий процес адаптації дитини до нової сім'ї; негативне: подолання негативних звичок і навичок, із якими дитина приходить у сім'ю [42, с. 45].

У віці дітей від 5 до 7 років виникає необхідність змінювати небажану поведінку і заохочувати добру поведінку дитини. На початковому етапі батьки-опікуни намагаються прививати навички, принципи, риси характеру, які потрібні дитині для внутрішнього аналізу позитивних процесів і мети, прищеплення поваги до себе й інших; почуття відповідальності за стан справ у сім'ї і суспільстві; співчуття потребам інших людей [18].

Оскільки для встановлення опіки необхідна згода опікуна, то, зрозуміло, що опікун усвідомлено та добровільно бере на себе відповідальність за життя,

здоров'я, благополуччя дитини, а також за збереження її майна. Право та обов'язок опікуна – виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний та духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до праці та самостійного життя, захищати її права та інтереси; раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного; проживати разом із ним, навіть бути прописаним на житловій площі дитини на період виконання своїх обов'язків.

Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються безоплатно, крім того, опікун зобов'язаний подавати звіти про свою діяльність до служби у справах неповнолітніх та довідки про отримання пенсії, аліментів та інших видів державної допомоги [13, с. 107].

Робота з опікунськими сім'ями має свою специфіку і повинна враховувати потреби та проблеми, з якими стикаються опікуни та піклувальники, а також їх вік та спроможність створити умови для повноцінного розвитку дитини.

Сьогодні державою розглядаються можливості організації соціальної роботи з опікунськими сім'ями, зокрема передбачається соціальний супровід таких сімей, який повинні здійснювати фахівці центрів соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді. Соціальний супровід включає тривалу допомогу щодо захисту інтересів та прав дитини, консультування з економічних, фінансових, медико-соціальних та психолого-педагогічних питань.

Соціальний супровід – вид соціально-педагогічної роботи, спрямований на здійснення соціальної опіки, патронажу сімей, що взяли на виховання дитину-сироту, з метою надання допомоги у пристосуванні до потреб дитини, труднощів у спілкуванні, вихованні. Соціальний супровід передбачає відстоювання інтересів прийомних батьків (опікунів, піклувальників) в суспільстві та права членів сім'ї у родині для найкращого всебічного розвитку дітей. Соціальний супровід – це тривалий процес, спрямований на здійснення різними спеціалістами системи комплексних заходів щодо підтримки зазначених сімей, і реалізується до досягнення дитиною повноліття.

Соціальний супровід реалізується в таких формах:

- представництво (адвокатство) – це ініціювання в органах державної влади питань про забезпечення прав дітей та батьків-вихователів;
- педагогічна підтримка включає систему заходів із надання допомоги в налагодженні стосунків, у подоланні кризових ситуацій сім'ї, дитини та їх оточуючого середовища;
- допомога передбачає систему екстрених та поточних послуг, що пропонуються сім'ї з метою подолання життєвих труднощів сім'ї та дитини, адаптації їх до мікросередовища та суспільства [13, с. 107].

Складовою соціального супроводу є соціальне інспектування, спрямоване на здійснення аналізу, експертизи, нагляду та контролю за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді з метою забезпечення їх прав і свобод, задоволення інтересів та потреб.

Ефективність соціальної роботи з опікунською сім'єю залежить від правильного вибору форм та методів роботи з ними, на вибір яких впливає кілька факторів: потреби дитини, емоційні зв'язки між дитиною та опікунами (піклувальниками), педагогічний досвід останніх тощо.

Під формою соціальної роботи в науковій літературі розуміється спосіб організації діяльності соціального педагога/соціального працівника.

Форми роботи частіше класифікуються як індивідуальні, групові та масові.

У роботі з опікунською сім'єю можна застосовувати всі види форм:

- індивідуальні – при наданні допомоги безпосередньо сім'ї та опікунам (телефонні розмови, очні бесіди, індивідуальні візити в сім'ю, інтерв'ювання, консультування, матеріальна допомога, переадресація, доручення та ін.);
- групові передбачають організацію навчання опікунів у закладах опіки, освіти, охорони здоров'я (лекції, семінари, наради, «круглі» столи, проведення тренінгів, дискусій, організація роботи групи взаємодопомоги та взаємопідтримки тощо);



- масові форми включають інформаційні компанії, свята, фестивалі, зустрічі та ін., причому в них беруть участь різні родини, в тому числі і опікунські сім'ї (наприклад, досить розповсюдженими є свята родини, спортивні конкурси, творчі конкурси).

Також до форм роботи з опікунською сім'єю можна віднести написання запитів, листів, клопотань, звернень, моніторинг, оцінку потреб дитини та опікунів, перегляд справи тощо.

У роботі з сім'єю, можуть бути застосовані різні методи, зокрема: соціально-економічні, організаційні, психологічні, соціологічні, педагогічні.

До соціально-економічних методів належать усі засоби, за допомогою яких соціальні працівники здійснюють вплив на матеріальні, моральні, сімейні потреби й інтереси опікунської сім'ї (натуральна, грошова допомога, моральне заохочування, встановлення пілг, здійснення патронажу, соціального супроводу, допомоги в побутовому обслуговуванні). Відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» опікуни та піклувальники прирівнюються до біологічних батьків і мають право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення трирічного віку, малозабезпеченим родинам з дітьми до 16 років (учнями – до 18 років). На дітей, що знаходяться під опікою (піклуванням), державна допомога призначається у випадку, якщо щомісячний розмір аліментів, пенсій та інших видів допомоги, що призначається на цих дітей, не перевищує прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку [22, с. 22].

Організаційні методи розглядаються в аспекті управління та адміністрування, вони реалізуються за умови наявності відповідних нормативних документів і включають, з одного боку розробку та впровадження в дію організаційних положень, з іншого – інформування та консультування опікунів щодо їх прав та обов'язків. Крім цього, до організаційних методів належить представлення інтересів опікунської сім'ї на міжвідомчому рівні.

Психологічні методи роботи з опікунською сім'єю передбачають, в першу чергу, діагностування проблем та потреб дитини та її опікунів (піклувальників) (різні діагностики, тести, проєктивні методики тощо). По-друге, включають такі методи, як психодрама, що дозволяє створити умови для вираження почуттів; ігрова терапія, що спрямована на залучення дітей до різноманітних ігрових ситуацій; сімейна психотерапія, у процесі якої здійснюється пошук та усунення причин емоційних розладів та непорозумінь у сім'ї. Досить популярними в роботі з прийомними батьками є тренінги різної спрямованості. Ми вважаємо, що для опікунів цей метод теж досить продуктивний.

Соціологічні методи включають різного роду опитування (дистанційне та очне інтерв'ю), анкетування, спостереження; аналіз документів (біографічний метод, метод гектограми сім'ї) тощо.

Особлива роль у соціальній роботі з опікунськими сім'ями відводиться педагогічним методам.

Існують різні класифікації педагогічних методів, але найбільш розповсюдженими є:

- методи формування свідомості, спрямовані на формування певних понять, оцінок, світогляду (переконання, навіювання, приклад);

- методи організації діяльності, спрямовані на формування позитивного досвіду поведінки, дій та вчинків (доручення, соціальне навчання, закріплення позитивного досвіду);

- методи стимулювання діяльності, націлені на стимулювання опікунів (піклувальників) до покращення взаємодії з дитиною, розвитку мотивації на соціально схвалену діяльність (позитивне підкріплення, змагання);

- методи самовиховання, що сприяють свідомій зміні людиною власної особистості (самооцінка, самоорганізація, самоконтроль, самокорекція).

Слід відзначити, що педагогічні методи застосовуються не лише в роботі з дорослими в опікунській сім'ї, а й з дітьми.

Визначаючим фактором в застосуванні методів роботи з опікунською сім'єю виступають потреби дитини, оскільки саме для її захисту та підтримки вирішується питання у визначенні опікунів та піклувальників. Під потребою розуміють об'єктивний нестаток у чому-небудь [51].

За А. Маслоу, потреби бувають первинні, вроджені (фізіологічні й екзистенціальні) та вторинні, набуті (соціальні, престижні, духовні). До первинних потреб дитини належать фізіологічні потреби та потреби у безпеці і захисті. До вроджених біологічних потреб належать потреби в їжі, питті, кисні, житлі, відпочинку, сні, фізичних рухах тощо. Саме ці потреби дитини перш за все мають бути задоволені, оскільки вони необхідні для виживання та нормального функціонування організму. Потреби у безпеці і захисті, на відміну від біологічних, відображають не просто збереження життя, а його якість, тому їх називають екзистенціальними. Безпека є найважливішою потребою дитини, за своєю суттю вона спрямована на захист її життєвих інтересів. Мова йде не лише про фізичну безпеку (гарне здоров'я, відсутність насильства над особистістю і життям дитини), а й про стабільність умов життєдіяльності, потребу у певній сталості і регулярності навколишнього соціуму, впевненість у завтрашньому дні.

До соціальних потреб дитини відносять потреби в належності та любові, почуття соціальної взаємодії, прихильності та підтримки. Серед домінуючих соціальних потреб дитини визначаються потреба в любові, в емоційному контакті, відчуття захищеності, потреба в спілкуванні, яка стає головним чинником у засвоєнні дитиною людських форм поведінки та діяльності. Незадоволення в дитини потреби належності й любові часто стає причиною дезадаптації, соціальних депривацій, затримки психічного розвитку [17].

Як і звичайна сім'я, опікунська родина стикається з проблемами щодо захисту, розвитку та виховання дитини, та в той же час є проблеми досить специфічні саме для такої сім'ї. Тому вона і потребує пильної уваги з боку державних установ та особливої турботи. Ефективність соціально-

педагогічної роботи залежить від використання різних форм та методів, спрямованих на створення сприятливих умов для соціалізації дитини.

В опікунських сім'ях існують специфічні проблеми, які затрудняють соціальну адаптацію дітей. Серед них – похилий вік опікунів, поганий їхній психофізичний стан, матеріальна скрута, що не дозволяє дітям здобути якісну освіту, розвинути здібності й інтереси. Не справляючись з вихованням, бабусі обирають потураючу гіперпротекцію і гіперопіку. Ці проблеми згладжуються, якщо в сім'ї опікунів є молодші родичі: тітки, дядьки, старші сестри і брати. Особливу групу дітей складають діти, які нещодавно опинилися під опікою, або переживають смерть батьків. Опікуни не знають, як допомогти дитині, часто неправильними діями посилюють її стан [43, с. 49].

Виділяють такі труднощі і проблеми у співпраці з дитиною і сім'єю, що нею опікується: опікун (частіше бабуся) втрачає контроль над ситуацією; дідусі і бабусі не в змозі впливати на виховання, вони не усвідомлюють своєї відповідальності за виховання, а не тільки за утримання дітей; діти приховують від опікунів те, що вони пропускають заняття, не говорять про проведення батьківських зборів, уводять опікунів в оману з приводу своєї успішності; замкнутість дитини, напруженість у домі; небажання опікунів приходити на батьківські збори, спілкуватися з класним керівником.

Якщо виникають труднощі то є і шляхи їх вирішення:

- індивідуальні бесіди;
- виховна робота з дитиною та опікуном, взяття дитини на облік, посилення у зв'язку із цим виховної профілактичної роботи;
- бесіди з педагогами, з опікунами;
- психологічний супровід дитини – психокорекція, консультування, елементи психологічної допомоги;
- групові заняття, індивідуальні тренінги, планова робота з тими, хто залишився з дитиною;
- тісна співпраця з класним керівником;

- телефонні дзвінки додому, зустрічі наодинці, запрошення опікунів на батьківські збори, на яких доводили до відома ситуацію, що склалася [43, с. 50].

Сім'я виступає первинним мікросередовищем дитини, відіграє вирішальне значення у формуванні її особистості. Сім'я забезпечує фізичний, емоційний, розумовий розвиток дитини, формує її статеву ідентифікацію та ціннісні орієнтації, розвиває її здібності та потенційні можливості, забезпечує дитину почуттям захищеності, безпеки, любові та поваги; сприяє оволодінню дитиною основними соціальними та моральними нормами. Сім'я як цілісна, нерозривна система забезпечує потребу дитини у приналежності (усвідомлення себе як частини окремої групи, громади), безпеці, наступності і безперервності (зв'язок з минулим, наявність батьків, які забезпечують послідовність та стабільність), що в свою чергу впливає на формуванні її ідентичності.

Опіка має передусім задовольняти потреби дитини задля збереження її життя, зміцнення її фізичного і психічного здоров'я, створення належних умов для її нормального розвитку, соціалізації та соціальної адаптації.

### **Висновки до першого розділу**

Таким чином, опікунська сім'я – це форма влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання та освіти, а також для захисту їх прав та інтересів. Опікунську сім'ю визначають як малу динамічну групу людей, які пов'язані родинними зв'язками, і взяли на виховання у власну сім'ю дитину своїх близьких родичів, що залишилася без піклування батьків. У соціальній роботі опіка – це форма влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання й освіти, а також для захисту їхніх прав та інтересів; опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 14 років. Опіка встановлюється для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин

залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих та майнових прав та інтересів цих дітей. Цінність опіки як форми соціального захисту дитини полягає в тому, що вона покликана гарантувати створення сприятливих умов життя та розвитку дитини.

Опікунські сім'ї, як і ті, що опинилися у скрутних життєвих обставинах, знаходяться у полі зору та уваги державних установ: управління в справах сім'ї, молоді та спорту; служби у справах неповнолітніх, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління охорони здоров'я, управління освіти і науки; органів праці та соціального захисту населення, органів внутрішніх справ та ін., – кожна з яких має свої завдання та повноваження щодо організації підтримки та допомоги сім'ям. Ефективність допомоги та супроводу зазначених організацій залежить від їх інтеграції, взаємодії та співпраці та потребує створення мультидисциплінарної команди фахівців, що і здійснюють соціальний супровід. Мультидисциплінарна команда забезпечує: залучення всіх ресурсів громади, дотичних організацій, установ, відомств; скорочення часового проміжку, за який можливо вирішити проблеми; зняття міжвідомчих бар'єрів; максимально можливий пакет послуг, що може отримати родина.

## РОЗДІЛ 2

### ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКИМИ СІМ'ЯМИ

#### 2.1. Дослідження проблем опікунських сімей

Успішність життєдіяльності прийомної дитини у новій сім'ї залежить від об'єктивного проведення оцінки потреб дитини, визначення змісту її соціального супроводу, врахуванні індивідуальних особливостей не тільки прийомної дитини, а й усіх членів прийомної родини, а також від використання обґрунтованих процедур і методів у вирішенні виникаючих проблем та задоволенні потреб прийомної сім'ї.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей сімейного виховання в опікунських сім'ях, виявлення проблем та шляхів їх подолання.

Експериментальною базою проведеного дослідження став Добровеличківський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Добровеличківський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді знаходиться за адресою: Кіровоградська обл., Добровеличківський р-н, смт. Добровеличківка, пров. Артюха, 10.

Основною метою діяльності центру є надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних і юридичних послуг сім'ям, дітям та молоді.

Добровеличківський районний ЦСССДМ забезпечує соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді шляхом надання їм соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг, здійснює соціальний супровід прийомних сімей. Успішність життєдіяльності прийомної сім'ї, відновлення її виховного потенціалу вимагає постійної підтримки і координації зусиль усіх суб'єктів соціального супроводу.

Організація роботи з підтримки функціонування прийомної сім'ї має ґрунтуватися на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії

та етапності. Процес надання підтримки прийомним сім'ям відбувається шляхом соціального супроводу.

Розглянемо зміст та методи соціального супроводу прийомної сім'ї на прикладі аналізу діяльності спеціалістів МРЦСССДМ щодо супроводу прийомної сім'ї подружжя – Олексія та Ольги Лещенків, які взяли під опіку хлопчика Максима. Родина має рідну доньку Марію. У Максима є біологічна мати, але контакт із нею не встановлений, оскільки вона не цікавиться долею своєї дитини.

Соціальне супроводження розпочалось після ухвалення офіційного рішення про створення прийомної сім'ї та передачу на виховання до неї дитини в кінці 2021 році.

На початку соціального супроводу спеціаліст ЦССДСМ, який закріплений за цією прийомною сім'єю, перевіряє наявність копій документів на дитину, робить уточнення та шукає додаткову інформацію щодо загального стану здоров'я, щеплення, результатів психодіагностичних досліджень, навчання дитини, характеру її стосунків із біологічними батьками чи особами, які їх замінюють, родичами, звертається до відповідних установ, фахівців. Термін перевірки документів та збору інформації становить один місяць.

На початку створення прийомної сім'ї відповідно отриманої інформації соціальний працівник спільно із прийомними батьками проводить оцінку потреб дитини. Обов'язковою умовою оцінки потреб є її документування: заповнення відповідної форми (Додаток А).

Оцінка потреб дитини мала такі складові оцінювання:

- адаптація у прийомній сім'ї (емоційна реакція дитини на членів сім'ї, взаємовідносини дитини з членами сім'ї, їх родичами тощо);
- взаємовідносини з дитячим оточенням (специфіка побудови стосунків з однолітками, наявність друзів, взаємовідносини в дитячих колективах, взаємовідносини з дітьми за місцем проживання, можливості розширення



кола спілкування з однолітками, контакти з біологічними родичами чи батьками, контакти з іншими родичами);

- самостійність (наявність сформованих вмінь і навичок подбати про себе, наявність навичок вирішення побутових проблем за межами місця проживання, уміння організувати своє дозвілля).

Найбільш поширеним методом діагностики є бесіда з дитиною у вільній, формі, що дозволяє знизити рівень страху та емоційного напруження, налаштувати дитину на виконання тестових завдань, у формі малюнків, геометричних фігур.

Оцінка потреб дитини у прийомній сім'ї виявила такі проблеми :

- у Максима є труднощі у спілкуванні з однолітками у дитячому садку, іноді відбуваються прояви неповаги до старших (зокрема до вихователя);

- у хлопчика на мінімальному рівні розвинені навички гігієни та самообслуговування (стежити за своїм зовнішнім виглядом, прибирати після себе іграшки і одяг;

- Максим буває досить нестриманий у прояві емоцій (невдоволення, образа, гнів), може деякий час не розмовляти, відмовчуватись, не говорити причину такої поведінки;

- неповне прийняття дитиною прийомних батьків (спостерігається відчуження в відносинах).

З метою вивчення взаємостосунків в опікунських сім'ях було здійснено діагностику. Власне, використано наступні методики:

1. Опитувальник для батьків «Взаємодія батько-дитина» (ВРР) (автор – І. Марковська).

2. Тестова методика «Стратегії сімейного виховання».

3. Методика «Кінетичний малюнок сім'ї».

Всього в дослідженні взяли участь 17 осіб. За віковим складом батьки представляли 2 вікові групи: 31-35 років – 5,8%; від 36-40 – 94,1%. За рівнем освіти дорослі респонденти розподілилися наступним чином: вища – 29,4%,

середня спеціальна – 23,5%, середня – 47,05%. За сімейним станом: одружений/а – 82,4%, розлучений (розлучена) – 5,9%, овдовілі – 11,8%.

1. Нами була здійснена діагностика дитячо-батьківських взаємин в досліджуваних сім'ях.

2. Другий етап аналізу включав діагностику взаємин в сім'ї з позиції бачення самої дитини, її сприйняття інших членів родини, місця в сімейних відносинах, відведеного дитиною собі.

3. На заключному етапі аналізу емпіричних даних ми вивчили особливості взаємозв'язку стилів сімейного виховання і стилів взаємодії батьків з дітьми, які використовуються прийомними батьками, на сприйняття прийомною дитиною сімейної ситуації і свого місця в новій сім'ї.

Аналіз отриманих результатів показав, що в цілому по всій вибірці більша кількість батьків дотримуються демократичного стилю виховання дітей у сім'ї – 69,2%. Другим стилем виховання, якому надають перевагу прийомні батьки, є авторитарний – 23,1%. Варто зазначити, що в одnodітних сім'ях авторитарний стиль зустрічається частіше майже в два рази, ніж у сім'ях з більшою кількістю дітей.

Ліберальний та індіферентний стилі виховання найменш використовуються досліджуваними батьками – 5,2% і 2,5% відповідно.

Низькі результати за авторитарним, ліберальним та індіферентним виховними впливами також свідчать про тенденцію до зменшення кількості батьків, які дотримуються негативних поглядів на виховання дітей.

Вивчені особливості взаємодії батьків і дітей у прийомних сім'ях дозволяють зробити висновки, що високий рівень вираженості мають шкали «задоволеність відносинами батьків з дитиною», «співробітництво» «емоційна близькість дитини до батьків» та «послідовність батька».

Такі результати свідчать про те, що в досліджуваних родинах високий загальний рівень задоволеності батьків відносинами з дітьми та хороший рівень співпраці між батьками і дітьми.

Особливості дитячо-батьківських взаємин вивчалися з урахуванням таких факторів як: кількість прийомних дітей, тип прийомної сім'ї (повна неповна) та тривалість перебування дитини в сім'ї.

Результати аналізу дитячо-батьківських взаємин і стилів виховання в залежності від кількості прийомних дітей показали, що статистично значущі відмінності встановлені за шкалами: «невимогливість – вимогливість» «автономність – контроль» «відсутність співпраці – співробітництво» та «авторитетність батька». Високий рівень співробітництва між батьками і дітьми виявлений в сім'ях, в яких виховуються 1 та 2 дітей,

Виявлення статистично значущих відмінностей у вираженості шкал дитячо-батьківських взаємин і стилів виховання в залежності від типу сім'ї (повна/неповна) дали наступні результати: в повних сім'ях вищі показники рівня контролю за дитиною, емоційної дистанції, відсутності співпраці та строгості батька; у неповних сім'ях, перевищують показники м'якості батька до дитини, автономності дитини, її співпраця з батьками та емоційна близькість дитини до батьків.

У результаті аналізу особливостей взаємодії батьків і дітей у прийомних сім'ях, в залежності від тривалості перебування дитини в сім'ї, також були встановлені статистично значущі відмінності у ставленні батьків до дитини. Тривалість перебування дитини в сім'ї значно впливає на наступні шкали: «невимогливість – вимогливість», «автономність – контроль», «заперечення – прийняття» і «задоволенність стосунками з дитиною».

Результативною методикою з метою вивчення взаємин у сім'ї є тест «Кінетичний малюнок сім'ї» Р. Бернса і С. Кауфмана. Ця методика надає широку інформацію про сім'ю, допомагає виявити тип взаємин в сім'ї, сприяє визначенню сприйняття батьків, інших членів сім'ї дитиною.

Аналіз результатів методики «Кінетичний малюнок сім'ї», яка складалася з двох частин: малювання своєї сім'ї та бесіди після малювання, дозволив нам зробити наступні висновки: переважна більшість прийомних дітей (52,9 %) оцінюють свої сімейні відносини як сприятливі, тобто, на думку

дітей, батьками задоволені їх потреби в емоційному комфорті, спілкуванні, відчутті благополуччя.

На наявність тривожності в сімейних взаєминах вказало 16,7% прийомних дітей. Ці діти в багатьох випадках використовували штрихування при зображенні «нелюбих» членів сімей, часто стирали і перемальовували їх, забували намалювати якусь частину тіла або особи. У багатьох малюнках діти «відгороджували» себе від членів сім'ї, з якими конфліктують, меблями, речами, або ізолювали їх від усєї сім'ї. У таких ситуаціях явно виступають відносини віддаленості, відчуженості дітей від батьків.

Конфліктна сімейна ситуація (12,7%) займає другу позицію. Як правило це підлітки, які не отримують достатнього емоційного комфорту. Вони наче живуть у своєму предметному світі.

Ворожа сімейна ситуація спостерігається лише у незначній кількості дітей (9,9%) і характеризується відсутністю взаєморозуміння з батьками. Аналіз малюнків дітей та бесіди з ними дозволяють говорити про усвідомлення дитиною та оцінювання своєї самотності в сім'ї, про здатність сприймати симпатії та антипатії до себе з боку членів сім'ї, оцінювати психологічний клімат у сім'ї. Так, 9,9% досліджуваних дітей у своїх малюнках показали наявність відчуженості у відносинах з іншими членами сім'ї. Особливо яскраво це проявилось в сім'ях, де батьки використовують авторитарний стиль виховання. Це можна пояснити тим, що діти надані самі собі і з боку батьків не відчувають емоційної близькості, вони відчувають себе покинутими, непотрібними.

Особиста і соціальна неспроможність дітей (підліткового віку), яка виражається почуттям неповноцінності в сімейній ситуації, виявлена у 7,8% прийомних дітей.

В ході аналізу, який проведено з метою виявлення тісноти зв'язку між стилями виховання батьків, дитячо-батьківськими взаємовідносинами і сприйняттям дитиною сімейної ситуації встановлено, що чим вимогливіші батьки, тим більше відповідальності від дитини вони очікують, що в свою

чергу, сприяє розвитку почуття неповноцінності у дитини і розвитку конфліктності в сім'ї.

Проблеми, які ми виявили у дослідження дозволили визначити конкретні потреби прийомної дитини:

- потреба в самоусвідомленні;
- потреба в навичках самообслуговування.

Потребами сім'ї виявилися наступні:

- потреба в емоційному теплі (спричиняє проблему відчуження);
- потреба в соціальній інтеграції сім'ї.

## **2.2. Шляхи подолання проблем в опікунських сім'ях**

Для того, щоб визначити, наскільки задовольняються потреби, інтереси та права дитини застосовується соціальний супровід, а також інспектування опікунської сім'ї.

Як правило, особливу тривогу викликають бабусі та дідусі, яких призначено опікунами та піклувальниками в наслідок позбавлення батьківських прав їх дітей. На жаль, якщо батьки дитини, позбавлені батьківських прав, то вихователями дитини частіше стають саме ті люди, що вже одного разу не змогли виховати у своїх дітях відповідальність щодо молодших, уже колись зробили помилки в батьківському вихованні, а зараз вони мають знову виховувати малу дитину. Як правило, опікуни – бабусі/дідусі вважають за необхідне – нагодувати та одягти дитину, особливо не переймаються її вихованням. Серед проблем, які мають з опікою дитини, вони частіше називають матеріальні, про духовні навіть не згадують. Тому саме такі опікунські сім'ї потребують постійного зовнішнього нагляду з боку державних органів опіки та створення умов для педагогізації середовища, у якому росте дитини.

Не меншої соціально-педагогічної допомоги потребують і родини, у яких опікунами виступають старші брати/сестри, що не мають своїх дітей.

Вони також стикаються з багатьма проблемами щодо виховання та соціалізації своїх підопічних. І саме для таких сімей мають бути організовані педагогічні лекторії, семінари, тренінги усвідомленого батьківства тощо.

Робота соціального працівника з опікунськими сім'ями включає:

- консультативну роботу (індивідуальні та групові консультації з фахівцями);
- інформаційне просвітництво (буклети, пам'ятки, інформаційні листи, ЗМІ);
- профілактичну роботу;
- соціальну підтримку;
- роботу з підопічними дітьми і опікуваними;
- соціально-психологічну роботу.

Формами та методами роботи з опікунською сім'єю можуть бути:

- 1) складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин;
- 2) бесіда з батьками;
- 3) індивідуальне консультування родичів спеціалістами (юрист, психолог, соціальний педагог та ін.);
- 4) організація спільного дозвілля (свята, похід у кіно, театр, екскурсії тощо);
- 5) організація візитів дитини у біологічну сім'ю і спостереження за нею та батьками під час таких зустрічей;
- 6) виконання дитиною у присутності батьків чи рідних певного практичного завдання (малюнок сім'ї, тест), що дозволяє спостерігати за реакцією батьків, їхнім ставленням до дитини, її дій;
- 7) організація занять школи батьківської мудрості з питань розвитку дитини, особливостей її виховання.

Отже, при роботі з опікунськими сім'ями варто використовувати такі методи, як:

- психодіагностовані (метод побудови генограми, проектні методи, тести, опитувальники);

- психоконсультативні (бесіда, сімейне консультування, метод «циркулярного інтерв'ю»);

- психокорекційні (метод «Книга життя» І. Кардакова, О. Тузова, О. Філатова);

- психопрофілактичні (групи взаємопідтримки опікунів, арттерапевтичні методи роботи).

Основними завданнями супроводу опікунських сімей є:

- створення сприятливих умов сімейного виховання дітей, які залишилися без піклування батьків;

- оптимізація взаємовідносин опікунів і опікуваних дітей;

- подолання опікунами свого негативного досвіду батьківства;

- створення безперервності історії життя дитини, що знаходиться в опікунській сім'ї як умова її психологічної реабілітації;

- підвищення педагогічної компетентності опікунів в питаннях виховання дітей, які пережили втрату батьків;

- створення умов для соціальної адаптації, розвитку особистісних ресурсів і саморозкриття дітей в опікунських сім'ях.

Соціальний супровід здійснюється за наступними етапами:

Підготовчий – збір інформації про прийомну і опікунську сім'ї, соціальне оточення дитини, на основі якої проводиться діагностика її соціально-психологічного стану.

Організаційний – аналіз інформації, виявлення ресурсів, можливостей сім'ї, проблемного поля, розробка індивідуального плану захисту прав і законних інтересів неповнолітнього.

Практичний – реалізація індивідуального плану захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, що включає:

1) емоційно вольову допомогу (підвищення впевненості дитини у собі, у своїх силах, власної впевненості у можливості подолання труднощів);

2) інформаційну допомогу (забезпечення дитини інформацією щодо вирішення проблемної ситуації);

3) інтелектуальну допомогу (усвідомлення дитиною власної проблемної ситуації, у тому числі й у самовизначенні дитини відносно варіантів подальшого життя, місця та способу життя, отримання освіти тощо).

Шляхи вирішення проблем, що виникають в опікунів з підопічними дітьми групуються навколо таких варіантів:

- самостійне вирішення проблем, без будь-якої допомоги;
- спільне з дитиною обговорення проблемного питання;
- звернення по допомогу до друзів, однолітків, до класних керівників.

Педагогічних працівників закладів освіти необхідно орієнтувати на надання професійної допомоги та підтримки опікунським сім'ям із урахуванням підходів (особистісно зорієнтований, індивідуальний, системний та родинноцентричний підходи). Ураховуючи ці підходи до соціально-педагогічного патронажу дитини-сироти в опікунській сім'ї, необхідно орієнтуватися на проблеми задоволення потреб дитини, яка перебуває під опікою, а також на соціальний розвиток опікунської сім'ї.

Для цілеспрямованої і систематичної діяльності та підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з опікунською сім'єю потрібні такі форми і методи роботи: проведення настановчих конференцій у навчальному закладі, запровадження методичних семінарів для соціальних педагогів, учителів, класних керівників, педагогів-організаторів, заступників директорів та ін., упровадження соціально-психологічних і соціально-педагогічних тренінгових програм в умовах школи. Також проводити індивідуальні бесіди щодо розвитку опікунської сім'ї, розробляти індивідуальні програми для тих випадків, де є суттєві складнощі.

Соціально-педагогічна робота в навчальному закладі дає можливість педагогам, вихователям, адміністративному персоналу набути різних знань і навичок, що прийнятні для розвитку сучасного суспільства – навчитися досліджувати, аналізувати різні випадки, проектувати технології соціально-педагогічної діяльності для певних груп населення тощо. У роботі з опікунською сім'єю як окремою групою людей, що об'єднані кровними



зв'язками та виховують дитину-сироту або дитину, яка позбавлена батьківського піклування, соціальний педагог повинен, насамперед, зрозуміти власну організаційну роль, усвідомити своє призначення щодо плекання такої цінності, як турбота. Насамперед слід усвідомити, що він не фахівець із надання певних консультацій, збору даних та проведення діагностики, а насамперед, особистість із такими якостями, як гуманістичні (альтруїзм, почуття гідності та честі, доброзичливість, толерантність та ін.); психоаналітичні (самооцінювання, самоконтроль, самовиховання та ін.); психолого-педагогічні (емпатійність, співпереживання, комунікабельність, красномовність, тактовність та ін.), що мають проявлятися у практиці роботи у школі.

Для ефективної роботи з опікунськими сім'ями вважаємо за необхідне організувати належним чином взаємодію у закладі освіти. З цією метою пропонуємо для соціальних педагогів, учителів-предметників, класних керівників, адміністрації навчального закладу *методичний семінар «Теоретичні основи організації мультидисциплінарної команди для роботи з опікунською сім'єю»*. Зазначимо, що названий семінар спрямований на досягнення мети – забезпечення комплексності у соціально-педагогічній роботі з опікунською сім'єю на базі загальноосвітньої школи.

Серед основних питань, що розглядаються під час методичного семінару, є такі: теоретичне обґрунтування функціональних обов'язків кожного члена мультидисциплінарної команди для роботи з опікунськими сім'ями; вміння на практиці використовувати варіативні технології, форми та методи соціально-педагогічного патронажу опікунської сім'ї для розбудови соціального простору дитини, яка перебуває під опікою; у результаті фахівці отримують теоретичні знання щодо екстрених та поточних соціальних послуг та відповідні вміння. Тому для участі в методичному семінарі мають бути запрошені соціальні педагоги і психологи шкіл, класні керівники, соціальні працівники, представники органів опіки, дільничні, спеціалісти із організаційно-правових питань.

Соціально-педагогічний патронаж є видом соціально-педагогічної роботи, спрямованої на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді. Соціально-педагогічний патронаж опікунської сім'ї здійснюється із певною метою, яка полягає у подоланні життєвих труднощів, збереженні та підвищенні соціального статусу її членів.

Такий патронаж передбачає послідовне здійснення чотирьох етапів, а саме:

- вивчення та оцінка ситуації, у якій опинилися члени опікунської сім'ї;
- розробку та прогнозування програми щодо вирішення проблем та задоволення базових потреб дитини-сироти та рідних дітей опікунів, самих опікунів;
- узгодження запропонованої програми з кожним членом опікунської сім'ї;
- реалізація основних дій, спрямованих на підвищення узагальненого критерію якості життя в опікунській сім'ї.

Для здійснення цих завдань насамперед необхідно використовувати специфічні методики (експрес-опитувальник опікунів, оцінка потреб дитини тощо), проводити візуальну діагностику соціально-побутових умов проживання дитини-сироти в опікунській сім'ї, заповнити облікову картку сім'ї дитини, акт обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини, соціально-педагогічну картку учня та проводити інші діагностичні експертизи, пов'язані із самооцінкою психічних станів дитини-сироти, загальною характеристикою стану здоров'я і розвитку дитини-сироти, наявністю патологічних потягів, психологічною атмосферою у сім'ї, характером взаємин опікунів із дитиною, організацією дозвілля дитини-сироти, спрямованістю її інтересів, самооцінкою та особливостями поведінки тощо.

Для цього ми пропонуємо використовувати метод «Мета-план». Визначення основних потреб конкретної опікунської сім'ї і, зокрема, дитини-

сироти зводиться до розроблення наочної таблиці під назвою «Мета-план» (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

**Визначення основних потреб опікунської сім'ї і дитини-сироти**

Мета-план: визначення основних потреб опікунської сім'ї і дитини-сироти		
Якою насправді є ситуація в опікунській сім'ї?	Опікунська сім'я	Дитина-сирота
	При первинному обстеженні членів опікунської сім'ї можна визначити потребу у соціально-педагогічному	Описуємо свої спостереження за опікуном.
Яка ситуація має бути, яку мету перед собою ставлять опікуни?	Ідеальний варіант для опікунів.	Ідеальний варіант для дитини, яка під опікою.
Чому ситуація склалася таким чином?	Випишуємо ймовірні причини та результати діагностики.	Випишуємо ймовірні причини та результати діагностики.
Пропозиції щодо вирішення проблеми	Перелік варіантів для опікунів.	Перелік варіантів для дітей, які під опікою.
Необхідні соціокультурні ресурси.	Що маємо забезпечити.	Що маємо забезпечити.

Спільна діяльність соціального педагога та відповідних спеціалістів під час навчання дитини у закладі освіти є необхідною умовою розбудови соціального простору для дітей, що перебувають під опікою.

Для організації забезпечення соціальної взаємодії педагогів, соціальних працівників, опікунів та дітей на засадах активного, емоційно-позитивного, особистісного спілкування з урахуванням біологічних зв'язків членів

опікунської сім'ї, виникає необхідність щодо проведення інформаційної роботи з педагогами та з опікунською сім'єю в умовах закладу освіти.

З метою проведення інформаційної роботи з педагогічними працівниками навчальних закладів потрібно використовувати такі форми, як бесіди, семінари, круглі столи та практико-орієнтовані конференції у школі, наприклад: «Традиційні та інноваційні форми опікування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Роль батьків у вихованні дітей та вплив близьких родичів на розвиток особистості дитини», «Основні форми громадянського виховання українців», «Державна система опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в Україні», «Законодавче забезпечення пріоритетності сімейного влаштування дитини, залишеної без батьківського піклування, в Україні».

Під час конференції на тему: «Соціально-правовий захист законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» потрібно детально розкрити такі питання:

- обов'язки суспільства та органів влади щодо виявлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків;
- основні завдання органів опіки і піклування;
- права й обов'язки опікуна і піклувальника, їх відмінності;
- державні пільги для дітей-сиріт, що проживають в опікунській сім'ї.

У ході обговорення діяльності органів влади щодо виявлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, потрібно уточнити, зокрема, завдання органів опіки і піклування із соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, а соціальні педагоги можуть розкрити права та обов'язки опікуна і піклувальника. Для надання інформації про пільги, встановлені державою для цієї категорії дітей, потрібно запросити представника юридичної організації, який окреслить соціально-правозахисні пільги для цієї категорії дітей – випускників шкіл. Тематика бесід: «Приклади ефективного соціального захисту опікунської сім'ї», «Цікаві тренінгові вправи щодо вивчення прав членів опікунської сім'ї», «Механізми соціального

захисту прав дітей-сиріт, які виховуються в опікунській сім'ї», «Соціальний захист житлових прав дітей та молоді», «Житловий кодекс України про право позачерговості у наданні дитині-сироті житла у разі його відсутності».

*У роботі з дитиною та сім'єю* пропонуємо скласти такі плани (Додаток Б):

- план забезпечення потреб дитини у розвитку й вихованні;
- план створення умов щодо розвитку й виховання дитини у прийомній сім'ї.

План соціального супроводження має містити комплекс послуг щодо забезпечення умов для підвищення виховного потенціалу сім'ї та створення умов для утримання, виховання і розвитку прийомної дитини.

З метою задоволення потреби дитини у самоусвідомленні і відчуття емоційного тепла пропонуємо використовувати методiku ведення «Літопису мого життя» у вигляді альбому, який допоможуть вести дитині прийомні батьки.

Ведення «Літопису мого життя» є ефективним методом взаємодії батьків із дитиною, стимулювання її до власного розвитку й самоаналізу, вивчення свого коріння та встановлення соціальних зв'язків.

Такий метод вирішує декілька завдань. Перше завдання – збір інформації. Дорослий допомагає дитині фіксувати у альбомі все, що відбувається в її житті, аби потім дитині можна було все це пояснити. Друге завдання – пошук і поповнення інформації щодо минулих років життя дитини. Третє завдання – усвідомлення дитиною своєї значущості, того, що вона варта складання такого альбому (книги). Дорослі, які оточують дитину, можуть вважати історію дитини настільки важливою, що її необхідно якось зафіксувати і зберегти для пам'яті.

Прийомні батьки можуть додати, що сама дитина є досить важливим джерелом інформації при складанні такої історії, а її розповіді також варті збереження у «Літопису мого життя». Четверте – отримання прийомними батьками, опікунами й наставниками засобів, необхідних для того, щоб

допомогти дитині охопити й усвідомити своє минуле. Правильне й точне розуміння свого минулого – це відправний пункт для усвідомлення всього, що відбувалося й відбувається у житті дитини, яку залишили батьки. Важливо, щоб дорослий допомагав дитині створювати «Літопис мого життя».

Спільна робота всієї сім'ї допомагає встановити довірливі стосунки між усіма членами сім'ї та сприяє покращенню емоційного клімату в сім'ї.

Для задоволення потреби в соціальній презентації може бути застосована рольова гра, у якій візьме участь уся сім'я. Приміряючи ролі казкових героїв, члени сім'ї разом зі спеціалістом розігрують різні ситуації, які закінчувалися позитивно чи негативно і потім діти висловлювали свої здогадки, чому ситуація закінчилася так чи інакше.

Корисним для прийомних сімей буде проведення бесіди, навчати необхідним навичкам самообслуговування й гігієни, надавати власний приклад, постійно вдосконалювати ці навички, контролювати їх застосування на практиці.

Для задоволення потреби у соціальній інтеграції сім'ї дієвий метод групи зустрічей (групи взаємної підтримки прийомних батьків).

Групи зустрічей прийомних батьків в Добровеличківському районному ЦСССДМ проводяться один раз на місяць. Метою проведення групових зустрічей прийомних батьків є набуття ними навичок прийняття і розуміння себе та інших, розвиток вміння встановлювати партнерські стосунки та здатності бути гнучким у поведінці. Такі групи проводять разом свята – День матері, дні народження тощо.

## Висновки до другого розділу

Організація роботи з підтримки функціонування прийомної сім'ї має ґрунтуватися на засадах неперервності, професійності, міжвідомчої взаємодії та етапності. Процес надання підтримки прийомним сім'ям відбувається шляхом соціального супроводу. На початку створення прийомної сім'ї відповідно отриманої інформації соціальний працівник спільно із прийомними батьками проводить оцінку потреб дитини. Найбільш поширеним методом діагностики є бесіда з дитиною у вільній, формі, що дозволяє знизити рівень страху та емоційного напруження, налаштувати дитину на виконання тестових завдань, у формі малюнків, геометричних фігур.

Результативною методикою з метою вивчення взаємин у сім'ї є тест «Кінетичний малюнок сім'ї» Р. Бернса і С. Кауфмана. Ця методика надає широку інформацію про сім'ю, допомагає виявити тип взаємин в сім'ї, сприяє визначенню сприйняття батьків, інших членів сім'ї дитиною.

Надання підтримки прийомним сім'ям відбувається шляхом соціального супроводу. «Літопис мого життя» – є ефективним методом взаємодії батьків із дитиною, стимулювання її до власного розвитку й самоаналізу, вивчення свого коріння та встановлення соціальних зв'язків. Дорослий допомагає дитині фіксувати у альбомі все, що відбувається в її житті, аби потім дитині можна було все це пояснити, в свою чергу дитина усвідомлює свою значущість, того, що вона варта складання такого альбому. Рольова гра, у якій приміряючи ролі казкових героїв, члени сім'ї разом зі спеціалістом розігрують різні ситуації, які закінчуються позитивно чи негативно і потім дитина висловлює свої здогадки, чому ситуація закінчилася так чи інакше.

## ВИСНОВКИ

Результати теоретико-експериментального дослідження засвідчують вирішення поставлених завдань і дають підстави для таких висновків:

1. Розкрито зміст поняття «опікунська сім'я» – це форма влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання та освіти, а також для захисту їх прав та інтересів.

Встановлено, що термін «опіка» використовується в різних наукових галузях: юридичній, медичній, соціологічній, психологічній, педагогічній тощо. Зокрема, опіка розглядається як один з основних напрямів соціальної роботи та соціальної педагогіки. Так, у соціальній роботі опіка – це форма влаштування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою їх утримання, виховання й освіти, а також для захисту їхніх прав та інтересів; опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 14 років. Опіка встановлюється для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих та майнових прав та інтересів цих дітей. Цінність опіки як форми соціального захисту дитини полягає в тому, що вона покликана гарантувати створення сприятливих умов життя та розвитку дитини.

Схарактеризовано види опіки: критеріями виокремлення видів опіки та відповідних їм форм є середовище, в якому відбуваються опікунські дії (повна, часткова), вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різних інстанцій (виховна опіка творчого характеру, компенсаційна й доповнювальна, спеціальна), тривалість здійснення опікунських дій (довготривала, короткотривала, постопіка), зв'язок із видами виховання (сімейна, соціальна, релігійна (конфесійна), корекційно-адаптаційна опіка), суб'єкти опікунської діяльності (державна, громадська опіка), характер опікунсько-виховних взаємин (гуманістичний, тоталітарний), форма здійснення опікунської діяльності (колективна, групова, індивідуальна), ступінь новизни (традиційні та інноваційні форми опіки).



2. Проаналізовано форми і методи соціальної роботи з опікунською сім'єю: індивідуальні (при наданні допомоги безпосередньо сім'ї та опікунам), групові (організація навчання опікунів у закладах опіки, освіти, охорони здоров'я), масові (інформаційні компанії, свята, фестивалі, зустрічі, причому в них беруть участь різні родини, в тому числі і опікунські сім'ї). Також до форм роботи з опікунською сім'єю можна віднести написання запитів, листів, клопотань, звернень, моніторинг, оцінку потреб дитини та опікунів, перегляд справи тощо.

До актуальних методів соціальної роботи з опікунською сім'єю також відносимо такі: складання сімейного плану подолання складних життєвих обставин; бесіда з батьками; індивідуальне консультування родичів спеціалістами (юрист, психолог, соціальний педагог та ін.); організація спільного дозвілля; організація візитів дитини у біологічну сім'ю і спостереження за нею та батьками під час таких зустрічей; виконання дитиною у присутності батьків чи рідних певного практичного завдання (малюнок сім'ї, тест), що дозволяє спостерігати за реакцією батьків, їхнім ставленням до дитини, її дій; організація занять школи батьківської мудрості з питань розвитку дитини, особливостей її виховання.

При роботі з опікунськими сім'ями варто використовувати такі методи: психодіагностичні (метод побудови генограми, проектні методи, тести, опитувальники); психоконсультативні (бесіда, сімейне консультування, метод «циркулярного інтерв'ю»); психокорекційні (метод «Літопис мого життя»); психопрофілактичні (групи взаємопідтримки опікунів, арттерапевтичні методи роботи).

3. Досліджено основні проблеми опікунських сімей в результаті чого виявлено такі результати: дитина має труднощі у спілкуванні з однолітками, іноді відбуваються прояви неповаги до старших; на низькому рівні розвинені навички гігієни та самообслуговування; дитина буває досить нестриманою у прояві емоцій, може деякий час не розмовляти, відмовчуватись, не говорити

причину такої поведінки; неповне прийняття дитиною прийомних батьків (спостерігається відчуження в відносинах).

4. Запропоновано шляхи подолання проблем в опікунській сім'ї, які передбачають роботу у двох напрямках: 1) заходи з фахівцями, які працюють з опікунськими сім'ями (бесіди, семінари, круглі столи та практико-орієнтовані конференції, спрямовані на розвиток навиків роботи з такими сім'ями); 2) робота з опікунами та дітьми (ведення «Літопису мого життя», як метод взаємодії батьків із дитиною, стимулювання її до власного розвитку й самоаналізу, вивчення свого коріння та встановлення соціальних зв'язків; рольова гра, у якій приміряючи ролі казкових героїв, члени сім'ї разом зі спеціалістом розігрують різні ситуації, які закінчуються позитивно чи негативно і потім дитина висловлює свої здогадки, чому ситуація закінчилася так чи інакше; бесіди, тренінги, орієнтовані на формування самообслуговування й гігієни дітей, розвитку емоційного інтелекту, удосконалення навичок спілкування та виходу з кризових ситуацій).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними є питання вивчення потреб опікунських сімей, розробка інноваційних методів підготовки опікунів до спілкування, взаємодії, співпраці з дитиною, яку вони взяли на виховання.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюшкіна Л. М., Полянничко А. О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект): монографія. Суми: Сум ДПУ, 2002. 268 с.
2. Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. Івано-Франківськ, 2000. 252 с.
3. Бондаренко З. П., Лазаренко В.І Соціально-педагогічна робота з дітьми та батьками в громаді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. №4. С.50–54.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1440 с.
5. Волинець Л., Пеша І., Бевз Г., Говорун Т. На порозі самостійного життя. Київ: Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. 79 с.
6. Гончаренко С., Головка С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
7. Димитрова Л. М. Соціальна робота: логіка розвитку. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2003. № 1. С. 34–39.
8. Енциклопедія батьківства: посібник з сімейного виховання / авт. кол. за заг. ред. Є. І. Коваленко, С. В. Кириленко. Київ: КНТ, 2008. 592 с.
9. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
10. Етика соціальної роботи: принципи і стандарти. *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. № 4. С. 65–69.
11. Завгородня Т. К., Плугатар І. Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945–1990 рр.): монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2012. 208 с.
12. Завгородня Т. К., Лисенко Н. В., Мажец Д.-К., Ступарик Б. М. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою. Івано-Франківськ – Ужгород, 2002, 152 с.

13. Заверико Н. В. Соціально-педагогічна робота з опікунською сім'єю. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2008. № 1. С. 106–110.
14. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дітей. Київ: Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», 2002. 318 с.
15. Зверева І. Д., Кияниця З. П., Кузьмінський В. О., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики: Навч. посіб.: У 2-х част. Київ: «Кожній дитині», 2010. Част. I. 224 с.
16. Ідея опіки дітей та молоді в історико-педагогічній науці: збірник друкованих праць / І. Ф. Миронюк, О. С. Рега, Т. К. Завгородня, І. В. Зайченко, І. Є. Курляк. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 2005. 339 с.
17. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс / За заг. ред. І. Зверевої, Ж. Петрочко. Київ: Фенікс, 2007. 528 с.
18. Капська А. Й., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова: УДЦССМ, 2002. 160 с.
19. Карпенко О. Опіка над дітьми у Польщі: історико-педагогічний аспект: монографія. Дрогобич: Редакційно видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 658 с.
20. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: ІЗМН, 1997. 390 с.
21. Ковбас Б., Костів В. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.
22. Комарова Н. М., Пеша І. В. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. Київ : Держсоцслужба, 2006. Кн. 1. 118 с.
23. Костів В. Консультативна робота з проблем родинного виховання у неповній сім'ї. Івано-Франківськ, 1998. 116 с.

24. Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 304 с.
25. Курляк І. Опікунська педагогіка як нова дисципліна та майбутня спеціалізація фахівців для соціально-педагогічної сфери: теоретико-методологічний аспект. *Наукові записки УКУ*. Серія «Педагогіка. Психологія». Львів, 2014. Ч. IV. Вип. I. С. 19–38.
26. Лисенко Н. Вплив сім'ї на формування морально-релігійних уявлень особистості в сенситивному періоді її становлення. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія «Педагогіка». Івано-Франківськ, 2001. Вип. 6. С. 170–175.
27. Лукас Д., Васильченко О. Етичні принципи та цінності соціальної роботи. Соціальна робота в Україні: перші кроки. Київ : КМ Академія, 2000.
28. Лукашевич М. П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи. Київ: МАУП, 2002.
29. Лялюк Г.М. Опікунсько-виховна діяльність в Україні як предмет наукового аналізу. *Science and Education a New Dimension. Ptdagogy and Psycholgy*. 2019. VII (76). Issue: 187. P. 44–47.
30. Лялюк Г. М. Теоретико-методологічне обґрунтування опікунсько-виховної діяльності як соціально-педагогічного явища. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Випуск 11. Т. 2. С. 12–18.
31. Мажец Д.-К. Опіка над дітьми в добу суспільних змін. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 226 с.
32. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу: переклад з рос. видання / АПН РРФСР; А. С. Макаренко; за ред. Г. С. Макаренко. К.: Радянська школа, 1951. 100 с.
33. Макаренко А. С. Твори: У 5 т. К.: Рад. школа, 1954. Т 5 . 346 с.
34. Овчарова Р. В. Довідкова книга соціального педагога. М.: ТЦ «Сфера», 2001. 480 с.

35. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою: монографія. / Т. К. Завгородня, Н. В. Лисенко, Д.-К. Мажец та ін.; [За заг. ред. Б. М. Ступарика]. Івано-Франківськ -Ужгород : Мистецька лінія, 2002. 152 с.
36. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей. (моніторинговий звіт) / Річард Картер. Київ: Логос, 2005. 85 с.
37. Основні форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://ukrainska-gromada.gov.ua/community/osnovni-formy-simejnogo-vlashtuvannya-ditej-syrit-ta-ditej-pozbavlenyh-batkivskogo-pikluvannya.html> (дата звернення: 19.01.2023).
38. Педагогічна національна доповідь про реалізацію Україною Положень Конвенції ООН про права дитини / У поряд.: Л. В. Волинець та ін. Київ, 1998. 215 с.
39. Педагогічний словник для молодих батьків / За ред. В. Постоного. Київ, 2002. 232 с.
40. Пеша І. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Київ, 2000.145 с.
41. Попович Г. М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навч.-метод. посіб. Ужгород: Гражда, 2000. 134 с.
42. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: навч. посібник / За ред. Т. В. Семигіної. Київ: Четверта хвиля, 2004.
43. Прийомна сім'я: методика створення і соціального супроводу: науково – методичний посібник / Г. Бевз, В. Кузьмінський, О. Нескучаєва та ін. Київ : Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.
44. Приходько Л. М. Соціально-педагогічні особливості виховання дітей в опікунській сім'ї. *Наука і освіта*. 2011. № 5. С. 49–51.
45. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / За заг. редак. К. Б. Левченко Київ, 2006. 63 с.
46. Проблемні сім'ї: діти і батьки / Ю. Якубова, О. Антонова-Турченко. Київ, 1998. 134 с.

47. Робота з дитиною у прийомній сім'ї: Методичний посібник / Бевз Г., Захарченко В., Карпенко О. та ін. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. 188 с.
48. Русова С. Дошкільне виховання. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. С. 34–184.
49. Русова С. Софія Русова і Галичина: Збірник статей і матеріалів / Упорядник З. Нагачевська. Івано-Франківськ, 1996. 124 с.
50. Сімейна політика в Україні: проблеми і перспективи розвитку: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (04 квітня 2018 р., м. Київ) / [ред. кол.: І. Г. Губеладзе та ін.] ; Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України. К., 2018. 180 с.
51. Бадоре С. Теорія і практика виховання в опікунському середовищі (на матеріалах Польщі): дис. ... д-ра наук: 13.00.05. 2001. 457 с.
52. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За заг. ред. А. Капської, І. Пінчук, С. Толстоухової. Київ: ДЦССМ, 2000. 260 с.
53. Соціальна педагогіка : навч.-метод. посіб. / Барахтян М. М., Безпалько О. В., Капська А. Й., Карпенко О. Г., Ковчина І. М. та ін. Київ: ІЗМН, 1998. 219 с.
54. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / Капська А. Й., Міщик Л. І., Зайцева З. І., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х. та ін. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова: УДЦССМ, 2000. 262 с.
55. Соціальна педагогіка: підручник / за ред.. А. Й. Капської. 4–е вид. випр. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 375 с.
56. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник. за редакцією К.Б. Левченко, Трубавіна І. М., Цумка І. І. Київ: ФОП «Чальцев», 2008. 384 с.
57. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ: Центр учбової літератури, 2006. 233 с.

58. Соціальна робота: В 3-х ч. Ч. 1. Основи соціальної роботи / За ред. Семигіної, І. Григи. Київ: Києво-Могилянська академія, 2004. 121 с.
59. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. / За ред. проф. А. І. Капської. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
60. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л. Волинець, Т. Говорун та ін. Київ: Видавництво, 2002. 104 с.
61. Соціальні служби – родині: Розвиток нових підходів в Україні / За ред. І. М. Григи, Т. В. Семигіної. Київ : Дата Банк Україна, 2002. 128 с.
62. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: методичний посібник / І. Зверева та ін. Київ: Держсоцслужба, 2006. 104 с.
63. Стельмахович М. Виховні цінності традиційної української родини. Цінності освіти і виховання: Наук. метод. зб. / За заг. ред. О. Сухомлинської. К., 1997. 232 с.
64. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. К., 1996. 162 с.
65. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945 – 1990 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
66. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. / Капська А. Й., Барактян М. М., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х., Зайцева З. І. та ін. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова :УДЦССМ, 2000. 372 с.
67. Трубавіна І. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу (методичні матеріали). Київ: ДЦСССМ, 2002. 92 с.
68. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. К.: УДЦССМ, 2002. 130 с.
69. Турчин О. Прийомна сім'я як інноваційна форма опіки дітей-сиріт. *Соціальний педагог*. 2007. №11. С. 26.



70. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: Теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна». 2004. 408 с.
71. Ушинский К. Д. Проект вчительських семінарій. Вибрані педагогічні твори. К.: Рад. шк., 1945. 418 с.
72. Фуштей Л. Опіка й опікунське виховання дітей як предмет аналізу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 1. С. 15–19.
73. Хархан Г. Д. Сімейні форми опіки дітей-сиріт: порівняльний аналіз. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 55. С. 213–222.
74. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

## ДОДАТКИ

Додаток А

ОЦІНКА ПОТРЕБ  
прийомної дитини на 20\_ рік  
Загальні відомості про дитину

Прізвище \_\_\_\_\_

Ім'я \_\_\_\_\_

По батькові \_\_\_\_\_

Дата народження \_\_\_\_\_

Вік \_\_\_\_\_

Вік на момент влаштування до прийомної сім'ї \_\_\_\_\_

Термін проживання у прийомній сім'ї \_\_\_\_\_

№ з/п	Складові оцінювання	Стан на момент оцінювання	Конкретні потреби дитини (за результатами оцінки)
1	Адаптація в прийомній сім'ї		
1.1	Емоційна реакція дитини на членів сім'ї		
1.2	Взаємовідносини дитини з членами сім'ї, їх родичами, друзями тощо.		
2.	Взаємовідносини з дитячим оточенням		
2.1	Специфіка побудови дитиною стосунків з однолітками		
2.2	Наявність друзів, товаришів		
2.3	Взаємовідносини в дитячих колективах (дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх та інших навчальних закладах)		
2.4	Взаємовідносини з дітьми за місцем проживання		
2.5	Можливості розширення кола спілкування з однолітками (участь у діяльності позашкільних навчальних закладів, громадських організацій)		

3	Контакти з біологічними батьками (заповнюється, якщо є біологічні батьки, родичі)		
3.1	Контакти з біологічними батьками		
3.2	Контакти з іншими родичами		
4.	Самостійність		
4.1	Наявність сформованих життєвих навичок і вмінь подбати про себе (відповідно до віку), самообслуговування, володіння побутовою технікою тощо.		
4.2	Наявність навичок вирішення побутових проблем за межами місця проживання (навички придбання товарів у магазинах тощо.)		
4.3	Досвід використання кишенькових грошей		
4.4	Уміння організувати своє дозвілля		
5	Підготовка до самостійного життя		
5.1	Профорієнтація та здобуття професії		
5.2	Вирішення проблем майбутнього місця проживання		

Підготував: \_\_\_\_\_

( П.І.Б. фахівця центру, який здійснює соціальне супроводження)

Директор Добровеличківського  
РЦСССДМ

\_\_\_\_\_

Дата «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року



2. План створення умов щодо розвитку й виховання дитини, дітей у прийомній сім'ї

№ з/п	Конкретні потреби сім'ї	Необхідні заходи для забезпечення потреб	Строк виконання	Результат

Підготував \_\_\_\_\_

Дата «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

Прийомний батько \_\_\_\_\_

Дата «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

Прийомна мати \_\_\_\_\_

Дата «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

Дата наступного перегляду плану соціального супроводження (проводиться не рідше одного разу на три місяці)

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

Дата коригування плану соціального супроводження (проводиться за необхідності)

«\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

Підпис фахівця центру \_\_\_\_\_

Прийомний батько \_\_\_\_\_

Дата «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

Прийомна мати \_\_\_\_\_

Дата «\_\_\_» \_\_\_\_\_ 20\_\_ року

\* Зазначаються потреби дитини відповідно до оцінки потреб прийомної дитини, дитини-вихованця.

\*\* Зазначаються потреби членів сім'ї щодо підтримки стану здоров'я членів сім'ї, налагодження та підтримки сприятливих стосунків між членами сім'ї, між біологічними і прийомними дітьми, формування готовності членів сім'ї до контактів з біологічними батьками, родичами дитини, створення умов для підвищення виховного потенціалу прийомних батьків / батьків-вихователів тощо.

## Загальний план соціального супроводу

Таблиця 1. План соціального супроводу прийомної дитини  
на період -

Вид супроводу	Потрібно зробити	виконавець	термін	результат
Економічний				
Юридично-правовий				
Медичний				
Психологічний				
Педагогічний				
Проживання, сімейні взаємини в опікунській сім'ї				
Стосунки з біологічною сім'єю				

## Соціальний працівник з супроводу дитини-сироти

Таблиця 2. Підтримка опікунської сім'ї

Вид супроводу	Потрібно зробити	виконавець	Термін	результат
Економічний				
Моніторинг стану сім'ї				
Медичний				
Консультативно-методичний, навчання				
Психологічний				
Інший				

**ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН**  
**соціального захисту дитини, яка опинилась**  
**у складних життєвих обставинах, дитини-сироти**  
**та дитини, позбавленої батьківського піклування**  
**на період з вересня до листопада**

## 1. Загальні дані про дитину

Прізвище Петров

Ім'я Петро

По батькові Петрович

Дата народження 04.08.2007 р.

Вік 14 р.

Місце народження: Область Донецька

Район Артемівський

Місто/Населений пункт м. \_\_\_\_\_

Місце перебування дитини с. Переїзне вул. \_\_\_\_\_ б. \_\_\_\_\_

Місце навчання \_\_\_\_\_

## 2. План забезпечення потреб дитини у розвитку й вихованні.

Потреби дитини	Короткий виклад проблеми	Заходи на подолання проблеми	Виконавець	Залучений спеціаліст	Термін	Примітка (виконано/не виконано)
Набуття дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування	За рішенням суду №264	Опікун – бабуся Шевченко Надія Петрівна			22.07.2013	виконано
Стосунки дитини з біологічними батьками	-					
Забезпечення умов проживання дитини		проживає з опікуном за адресою с. Переїзне, вул. _____				
Реалізація права дитини на виховання у сім'ї	Призначення опікуном	Збір документів на засіданні виконкому				виконано
Розв'язання питань захисту майнових прав дитини	Власного житла не має					
Здійснення нагляду за станом здоров'я дитини		медогляд	Кл.кер., гром. інсп.			виконано



Забезпечення навчання та здобуття дитиною освіти		Навчається у Переїзнянській ЗОШ І-ІІ ст., 9 клас	Кл. кер.			виконано
Поведінкові особливості дитини	Активний, але увага нестійка, часто відволікається. Працелюбний, але часто конфліктує, буває агресивним.		Кл. кер.			
Формування навичок з самообслуговування дитини	Здатний до самообслуговування					
Розвиток талантів та здібностей дитини		Відвідує гурток «Футбол».	Кл.кер., вчитель фізкультури			
Підготовка до самостійного життя						
Інше						